

Szegedy-Maszák Mihály

BONYHAI GÁBOR (1941–1996)

A társadalmi elismerés ritkán áll egyenes arányban a szellemi kiválósággal. Az ötvennégy éves korában eltávozott Bonyhai Gáborról viszonylag kevesen tudták, hogy nemzedékének egyik legkiválóbb elméje volt.

1961 és 1966 között a szegedi József Attila Tudományegyetemen végezte tanulmányait. Bernáth Árpáddal és a fiatalon meghalt Kanyó Zoltánnal együtt Halász Előd tanítványai közé tartozott. Doktori értekezését is a szegedi Német Tanszék vezetőjéhez írta. Ahogy a *Szignifikáns forma mint értékmatafizika Thomas Mann „Der Erwählte” című regényében* elnevezés sejteti, e munkának semmi köze nem volt ahhoz, amit azokban az időkben marxizmusnak tekintettek. Nem is jelent meg az értekezés, de szerzőjét 1967 elején fölvették az MTA Irodalomtörténeti Intézetének Elméleti Osztályára. Tulajdonképpen a Filozófiai Intézetbe szeretett volna kerülni, de kénytelen volt belátni, hogy erre semmi reménye nem lehet. Megértette, hogy csakis azon a helyen dolgozhat, mely afféle megtűrt ellenzéket jelentett a hivatalos tudományhoz képest. Szellemi fölényt munkahelyén kezdettől fogva elismerték. Szimbolikus logikát tanított, s az Intézet idősebb és fiatalabb munkatársai egyaránt lankadatlanul másolták azt, amit a táblára írt. Amikor az egyik ilyen foglalkozás után Nietzsche és Heidegger nevét hoztam szóba, „obszurantistáknak” nevezte őket, s óvott attól, hogy a műveik hatása alá kerüljek. Carnap alapos megismerésére buzdított.

Tanulmányainak keletkezési és kiadási sorrendje kezdettől fogva eltért egymástól. Legelőször az Intézet folyóiratai biztosítottak nyilvánosságot számára: *A Szarvasének szerkezetelemei* a régi Kritika, az *Egy festészeti és egy zenei forma imitációja Celan „Halálfűgá”-jának struktúrájában* pedig a Helikon hasábjain jelent meg. Mindkettő az éppen kibontakozóban levő műelemzés fölényes mesterének mutatta. Azonnal szakmai elismerést arattak, ám ez korántsem használt szerzőjüknek. Káros irányzat kibontakozásával hozták összefüggésbe e munkáit. Hihetőleg Tolnai Gábortól származott az ötlet, hogy a fiatal tudóst a Szovjetunióba kell küldeni aspiránsnak; ott talán majd átnevelődik. Bonyhai abban bízott, orosz nyelvtudásának hiánya megmenti e sorstól, de csalódnia kellett. Nagyon nehéz szívvel utazott ki; száműzetésnek tekintette moszkvai tartózkodását. 1971-ben megvédte ugyan kandidátusi értekezését a Lomonoszov Egyetemen, de e munkát nem tekintette a sajátjának. Valahányszor kértem, mutassa meg a szöveget, mindig azt felelte, nem érdemes elolvasni. Külföldi tartózkodása után jelentékeny változást lehetett érezni viselkedésében. Időnként egy-egy rövid és meglehetősen egykedvű utalással jelezte, hogy nem éppen szívderítő világban töltötte a három évet.

Egyetlen könyve 1974-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. *Az értékek rendszere Thomas Mann „A kiválasztott” című regényében* a legutóbbi félszázad legjelentősebb teljesítményei közé tartozik a magyar irodalomtudomány területén, még akkor is, ha olyan részleteket tartalmaz realizmusról és humanizmusról, amelyeket Bonyhai utólag, kényszer hatására iktatott be a szövegébe. Az értékek egymásra vonatkoztatását kivételes szakszerűséggel taglalta, sejtetvén, hogy Thomas Mann legtöbb alkotásában ugyanolyan szerkezet mutatható ki. A Helikon számára méltatást írtam e könyvről, s ennek elkészítése során egy beszélgetésünkkor azzal érveltem, hogy az elemző voltaképp saját értékrendjét is belelátja Mann kisregényébe, amikor szellem és élet kiegyenlítődéséről ír. Nem állította, hogy nincs igazam, csupán annyit jegyzett meg: szellem és élet összhangja csak vágykép az ő számára. A későbbiek azt igazolták, hogy e kijelentése sajnálatosan tökéletes önismeretre vallott.

Noha a Szovjetunióban szerzett tapasztalatai megtörték azt a hihetetlen lendületet, mely a kezdetben jellemezte tevékenységét, némi megtorpanás után tovább folytatta Thomas Mann műveinek értelmezését. Soron következő tanulmányai közül *Az értékek kibontakozása és ismétlődése* (Helikon, 1975) a *Doktor Faustus* fölépítéséről szolt, a *Gesetzmäßigkeit und Zufall* (Acta Litteraria, 1976) pedig Thomas Mann alkotásainak általános törvényszerűségeit fogalmazta meg. Ugyanekkor közzölték olyan írásait, amelyeket még a kényszerű külföldi tartózkodás előtt írt. A *Leírás és interpretáció* s az *Értéknyelv* szövegét néhányan már évekkal az előtt ismertük kéziratban, hogy a Filológiai Közlöny, illetve a Magyar Filozófiai Szemle megjelentette őket. Mindkettő világosan elárulta, hogy szerzőjüket elsősorban a bölcsélet érdekli.

Tájékozódásának fokozatos módosulását nemcsak *Egy metahermeneutika lehetőségéről* címmel a Literatura által 1977-ben közölt dolgozata árulta el, de a Helikon 1981-ben általa szerkesztett kettős száma is, melynek a *Régi és új hermeneutika* volt a tárgya. Fordításai is azt jelezték, hogy érdeklődése a hermeneutika irányába fordult. Nicolai Hartmann *Esztétikájának* magyar változatát még inkább kötelelességszerűen készítette el, Ingarden korai könyvét viszont már azzal a szándékkal ültette át magyarra, hogy *Az irodalmi műalkotás* hozzáférhetővé tételével talán némi változást idézhet elő a hazai irodalomtudományban. Gadamer *Igazság és módszer* című munkájával teljesen azonosította magát. Aligha véletlen, hogy ez a kötet már a fordító utószavával jelent meg, s noha e *Hermeneutikai filozófia* című szöveg mai szemmel tartalmaz kényszerű engedményeket, aligha lehet kérdéses, hogy e mű magyar kiadása döntően hatott a hazai tudományra. Vele egy időben, 1984-ben jelent meg az a német nyelvű tanulmány, melyben Bonyhai Popper Leó írásaiban mutatta ki a nem divinatórikus hermeneutika előzményeit. Ez a munka teljes egészében máig nem jelent meg magyarul, s hiányát még az a fejezet sem pótolhatja, mely *Az irodalomtörténet elmélete* című, Szili József szerkesztette gyűjteményben olvasható. Jelenlegi ismereteim szerint ez a *Hermeneutika és morfológia* című szöveg tekinthető a tanulmányíró Bonyhai Gábor hatyúdálának. Igaz, később még több bel- és külföldi ülészakon tartott előadást, tervezett egy hosszabb munkát Franz Kafka műveiről, egy dolgozatának első feléről pedig vitát is rendezett az Irodalomtudományi Intézet, de félbemaradt vállalkozásait már nem fejezte be.

Mivel magyarázható e nagyszerűen indult tudományos pályának hirtelen megszakadása? Lehet a családi örökségre hivatkozni, mely Bonyhai Gábort hirtelen a módos emberek közé emelte. Ha tekintetbe vesszük, mennyire nem tudott élni a váratlan szerencsével, aligha fogadhatjuk el kizárólagosnak ezt a magyarázatot.

Amikor utolsó hosszabb beszélgetésünk alkalmával megkérdeztem, miért hagyta abba a tanulmánykészítést, azt felelte, fölösleges írni akkor, ha olyan szerzők léteznek, mint Nietzsche és Heidegger. Mosolyogva tette hozzá, hogy természetesen emlékszik arra, hogy egykor miként nyilatkozott e két gondolkodóról. Enyhe gúnyjal idéztük föl a hatvanas évek végét, amikor mindketten Susanne K. Langer könyveit olvastuk. Fölszínesnek bizonyultak az amerikai szerző nézetei „diszkurzív” és „nem diszkurzív jelképekről”. Egy általa föltett kérdés azonban továbbra is foglalkoztatott bennünket: számít-e valamely zeneműnél, hogy szövege költészet-e vagy sem. Wagnerre terelődött a szó. Nem volt jelentős költő, de azért mégis oka lehet annak, hogy T. S. Eliot a *Tristan* sorait idézi a *The Waste Land* részletében. „A III. fölvonás olyan, mint egy Heiner Müller-darab” – mondta Bonyhai. „A legegyszerűbb szóismétléseknek is költői erőt adhat a helyzet.” Kissé értetlenül fogadtam e megjegyzését.

Temetése után egy héttel az „Arte” nevű csatormán a *Tristan* közvetítették a nemrég meghalt német író rendezésében. Amikor azokhoz a szavakhoz ért az előadás, amelyekről eszmecszerénk legvégén vitatkoztunk, beláttam, hogy mint annyiszor, most is kivételes elméletű beszélgetőtársamnak volt igaza. Az együgyű szóismétléseknek mélyebb jelentést ad az, hogy kimondójuk a halállal találja szemben magát:

Wo ich erwacht –
weilt' ich nicht;
doch, wo ich weilte,
das kann ich dir nicht sagen.
Die Sonne sah ich nicht,
noch sah ich Land und Leute:
doch, was ich sah,
das kann ich dir nicht sagen.

Az ez után következő sorokig – melyek már közvetlenül a nemlétről szólnak – az említett beszélgetéskor nem jutottunk el, de elhatároztuk, hogy más alkalommal folytatjuk az eszmecszerét. Erre már nem kerülhetett sor.

Bonyhai Gábor emlékét mindazok megőrzik, akik jól tudják, hogy a szellemi tudományokban a mennyiség nem számít, csakis a minőség. Az ő kezdeményezése nélkül aligha következett volna be a magyar irodalomtudománynak az a fordulata, mely az új nemzedékek számára a tájékozódás szabadságát biztosította. Közvetve vagy közvetlenül mindnyájan az ő adósi vagyunk.

„Kötél az ember – mondja Zarathustra –, állat és emberfölötti ember között feszül – kötélt egy szakadék fölött.

Veszélyes általmenés (Hinüber), veszélyes útonlét, veszélyes borzongás és megállás.

Az a nagy az emberben, hogy híd és nem cél: azt lehet szeretni benne, hogy áttűnés és letűnés.”